

Наталія Крот,
студентка 4 курсу
ННІ філології та журналістики
Науковий керівник : **Л. М. Кратасюк,**
старший викладач

Мовне вираження категорії континууму в повісті

В. Шевчука «Тепла осінь»

У статті проаналізовано засоби мовного вираження категорії континууму: топоніми як засіб вираження категорії простору і слова на позначення предметів побуту, одягу, пов'язаних із певним періодом, для вираження категорії часу.

Будь-який текст як матеріальний об'єкт існує в реальному часі та просторі. Але художній текст реалізується в особливому, художньому часі та просторі. Художній час не є безпосереднім відображенням реального часу, це образна модель дійсності.

Художній текст не може існувати без виявлення часу та простору. Твори В. Шевчука також не виняток, і в запропонованій статті ми будемо розглядати мовні засоби, за допомогою яких репрезентується категорія континууму в повісті «Тепла осінь».

Ознакою тексту є категорії – поняття, що відтворюють найзагальніші та найсуттєвіші властивості тексту і становлять етапи його онтологічних, гносеологічних (пізнавальних) і структурних ознак [6, с. 80]. О. Селіванова кваліфікує їх як інваріантні ознаки, що відтворюють найістотніші особливості тексту [5, с. 96].

Художньому тексту властиві свої категорії. Встановлення різновидів текстових категорій є проблемним питанням у лінгвістиці тексту саме через різні визначення поняття «текст».

Більшість вчених виділяє такі категорії : інформативність, зв'язність (когезія), цілісність (когерентність), членованість (дискретність), завершеність, лінійність, референційність, інтертекстуальність, антропоцентричність і

континуум. З огляду на тему нашого дослідження акцентуємо увагу на текстовій категорії континуум. Континуум (лат. continuum – неперервне, суцільне) – категорія тексту, зумовлена просторово-часовою взаємодією його породження і сприйняття [3, с. 176].

О. Селіванова зазначає, що в усному спілкуванні континуум характеризується поєднанням у загальному часі й просторі певних режимів, хоча вони і мають дискретність [5, с. 223]. І. Гальперін щодо художніх текстів характеризує континуум як граматичну текстову категорію, визначаючи її як нерозчленований потік руху в часі та просторі, визначену послідовність фактів, подій, які розгортаються в часі та просторі тексту [2, с. 87].

Континуум – категорія не речення, а тексту, яка не може бути реалізованою в реченні, оскільки не має розгортання думки. Речення в цьому сенсі є статичним, умовно його можна прирівняти до кадру фільму.

Континуум як категорію часу і простору лінгвісти поділяють на часовий і просторовий і розглядають як континуум подій.

Основним поняттям часового континууму є художній час, який є особливою формою пізнання світу, що характеризується своєрідним поєднанням властивостей реального, перцептуального та індивідуального часу [3, с. 178].

За визначенням Н. Валгіної, художній час – це послідовність в описі подій, які сприймаються суб'єктивно [1, с. 105].

Часовий континуум у художніх текстах менш точний, ніж просторовий. У художніх творах час і простір можуть набувати видозмін, переходити один в одного.

Цікавим засобом вираження часового континууму є слова на позначення предметів побуту, одягу, пов'язаних із певним періодом. Саме задля відтворення часу В. Шевчук використовує в повісті лексеми, пов'язані з воєнним і післявоєнним періодом. Насамперед притаманними для воєнного часу були назви зброї : *Стиснув у руці **карабіна** й поволі ковзав ногами по мокрій землі* (Шевчук, с. 41) . Також у повісті є згадка про патрони, гільзи,

вибухівку, що були невід'ємною складовою війни: *Він сидів в окопі й майстрував із порожньої **гільзи** запальничку* (Шевчук, с. 31); *У сутінку жовто засвітилося з десяток пістолетних **патронів*** (Шевчук, с. 44); *Потім вони лазили по руїні, і Толька оповів Валику, що пам'ятає, як впала сюди **бомба** і ця руїна ще потім довго димілася* (Шевчук, с. 51). Трапляються у творі слова, які означають місце оборони: – *От ви були **на фронті**,* – сказав голосніше Толька. – *То чи багато ви **фріців** убили?* (Шевчук, с. 45); *Згадав раптом, хоч до такого повертався нечасто, **окіп**, який вони викопали поблизу румунського кордону* (Шевчук, с. 48). Для більшої реалістичності В. Шевчук вживає лексеми для позначення охорони, що існувала під час війни: ***Патруль** попрямував до Бердичівської, і від його кроків ще довго здригалось нерушне повітря* (Шевчук, с. 10).

Автор також відповідною лексикою репрезентує місце страти : *Спершу все та **шибениця** привиджувалась...* (Шевчук, с. 20).

В одному з діалогів герой зазначає, що має військові нагороди, які були присвоєні йому за заслуги на війні: *До роботи я не здатний, є в мене пенсія, і доплачують за **ордени*** (Шевчук, с. 26).

У розповіді про загарбників В. Шевчук застосовує зневажливі слова, які вживаються переважно в розмовному мовленні і є виразником ставлення людей до інтервентів: – *От ви були на фронті,* – сказав голосніше Толька. – *То чи багато ви **фріців** убили?* (Шевчук, с. 45). Також автор вживає слово, що означає належність до певної нації. Переосмислюючись, це нейтральне слово набуває певного стилістичного забарвлення. Лексема належить до групи слів із переносним значенням для характеристики осіб, вона набуває виразно зниженого, різко негативного значення: *На Вільській убили якогось **німця**, а він, як на лихо, опинився під той час неподалік ;* (Шевчук, с. 20); *Того **німця** на Вільській убили інші* (Шевчук, с. 49).

Важливе значення для вираження категорії континуум у повісті В. Шевчука «Тепла осінь» мають назви одягу та предметів побуту.

Так, на позначення предметів одягу найчастіше вживаються іменники: гімнастерка (верхня сорочка з цупкої тканини, яка одягалась переважно людьми, які мали стосунок до армії): *Насовував на тонкі, худі ноги штани, натягав через голову **гімнастерку**, застібав ґудзики* (Шевчук, с. 16); шинель (військовий верхній одяг): *Георгій одягав **шинелю**, сідав на східцях так, щоб опиратися спиною об дощату стіну* (Шевчук, с. 31). Цікавим стилістичним засобом є вживання слова *жакет* (це короткий верхній одяг) в жіночому роді, що вказує на розмовний стиль: *Стефа стисла в кишені **жакетки** пачку грошей і подумала, що, коли дядько не сторгується, вона спробує купити ці дрова сама* (Шевчук, с. 15).

Іменники на позначення назв взуття найчастіше сполучаються з відносними прикметниками, які також є виразниками категорії часу: *Він раптом замовк, наче висякли в нього всі слова, й понурився, роздивляючись квадратні носки своїх **хромових чобіт*** (Шевчук, с. 16); *Взував тільки **кирзові чобітки*** (Шевчук, с. 38).

Описуючи побут героїв повісті, автор використовує історизми – слова, що називають реалії післявоєнного часу: отоманка (широкий і м'який диван з подушками, які замінюють спинку): *Георгій сів на **отоманку** й передихав* (Шевчук, с. 16), самокрутка (саморобна цигарка): *Дядько смоктав **самокрутку**, дим валив з його рота, начебто він запалив себе зсередини* (Шевчук, с. 16), нафталін (хімічна речовина, яка використовувалась при зберіганні шерстяних речей): *Тільки відчинив дверці шафи й поліз між бебехи, які гостро пахли **нафталіном*** (Шевчук, с. 24), контрамарка (пропуск, який видавався адміністрацією театру певним особам з правом безкоштовного відвідування вистави): *Часом вони випускають з **контрамарками**, але частіше просто так* (Шевчук, с. 32), примус (нагрівальний пристрій, який працює на рідкому паливі): *У сінях шумів **примус** – юшка кипіла ;* (Шевчук, с. 28); *Дядько в сінях накачував **примуса*** (Шевчук, с. 29), дратва (міцна нитка, що використовується при ремонті взуття) : *Георгій сидів у меншій кімнатці і зашивав **дратвою***

дитячі чобітки (Шевчук, с. 42), віконниці : – *Я піду зачиню віконниці*, – сказав батько (Шевчук, с. 51).

У повісті є назви закладів, характерні для післявоєнного часу: житлокооп (житловий кооператив): *Квартира була житлокоопівська, і їм її по закону дали* ; (Шевчук, с. 19), військкомат (орган, що займається воєнно-мобілізаційною та обліково-призовною роботою): *Я б на твоєму місці пішов у військкомат* (Шевчук, с. 23); госпіталь (лікарня для військовослужбовців): – *Але боюся, щоб ти йшов у той госпіталь* (Шевчук, с. 59).

Завдяки цим мовним засобам вираження часу В. Шевчуку вдалося відтворити воєнний і післявоєнний періоди, про які йдеться в повісті.

До поняття категорії континууму входить не лише художній час, а й простір. Просторовий континуум у художніх текстах точніший, ніж часовий. Особистості є конкретними у просторі, а не в часі, тобто людина може перебувати в одному місці в різний час, але не може бути в різних місцях в один і той же час. Існує певна асиметрія часу і простору.

Для творів В. Шевчука характерне досить точне та реалістичне відтворення місця, де розгортаються події, які зображені в творі. Одним із мовних засобів вираження простору є топоніми.

Автор народився в м. Житомирі, і саме тому дія його творів досить часто відбувається в цьому місті. У повісті «Тепла осінь» трапляється лексема на позначення назви міста, яка вживається з метою означення місця, де відбуваються події твору: *Цьогорічна осінь прийшла в Житомир* зовсім так, як з'являється щоранку на околиці, виходячи зі свого дому, Зіньчиха (Шевчук, с. 8); *Коли я повернувся в Житомир*, я почав «водити чортів» (Шевчук, с. 58).

Для підсилення й уточнення відчуття простору автор звертається до назв вулиць: *Завернув на Малочуднівську і вийшов до Лермонтовської* (Шевчук, с. 9); *На Миколаївській з'явився, гримлячи риштунками, німецький патруль* (Шевчук, с. 10); *Юрко нерушно стояв за стовбуром, а коли патруль завернув на Бульварну, безшелесно пересунувся праворуч стовбура. Патруль попрямував до Бердичівської, і від його кроків ще довго здригалося нерушне повітря*

(Шевчук, с. 10); *На **Вільській** убили якогось німця, а він, як на лихо, опинився під той час неподалік* (Шевчук, с. 20); *Було це його бажання таке сильне, що рушив з дому, але не низом, а горою, через **Малобердичівську** і **Малочуднівську**. Пройшов по **Пушкінській** і спинився над цією ж горою* (Шевчук, с. 22); *«Я тоді йшов не радіти з їхнього щастя, – подумав Георгій, звертаючи з **Петровської** на **Пушкінську**, – а щоб його розладнати»* (Шевчук, с. 22); *Хлопці перейшли **Театральну**, але не завернули до матеріної будки, а подалися до театру* (Шевчук, с. 32); *Сьогодні він вибрався до Георгія, але його по дорозі перестріли дві пивниці – одна на розі **Театральної** та **Пушкінської**, а друга біля лазні* (Шевчук, с. 36); *Того німця на **Вільській** убили інші* (Шевчук, с. 49).

Також для уточнення місцезнаходження героя В. Шевчук вживає назви провулків: *Ішла через **Острозький провулок**, як не раз, і думала, що огірків на зиму посолила замало* (Шевчук, с. 19); *Вуста його стулялися й розтулялися, балакав сам із собою, а там, на вступі до **Просиновського узвозу**, стояла мала, як дівчинка, жінка і тихо плакала* (Шевчук, с. 36). У повісті трапляються лексеми, що позначають місцеві географічні назви, зокрема гори: *Юрко побрався під **Просиновську гору**, а звідти рушив у глибину міста* (Шевчук, с. 9); *Георгій вийшов із дворику, де так чудово пахло і де стояли такі втішні кринички із дров, і подався до **Просиновської гори*** (Шевчук, с. 22). Під час розповіді про місце для відпочинку вживається іменник із присвійним прикметником: *Звернув на дорогу у **Варваровий сад**, а біля неї побачив могилу, обкладену дерном* (Шевчук, с. 28). Із метою конкретизації номер будинку у В. Шевчука позначається сполученням іменника з числівником, що вказує на місце: *Їхня дорога була близька й далека, близька через те, що рушили вони в **П'ятий номер**, який лежав відразу ж за мостом, а далека тому, що вони й гадки не мали поспішати* (Шевчук, с. 13); *Їх виготовляла на продаж мати їхнього приятеля з **П'ятого номера*** (Шевчук, с. 30).

Отже, виразником художнього часу в повісті В. Шевчука «Тепла осінь» є слова на позначення предметів побуту, одягу, пов'язаних із певним періодом, а саме лексеми на позначення реалій воєнного та післявоєнного періоду.

Просторовий континуум у повісті реалізується за допомогою вживання топонімів, що конкретизують та увиразнюють місце дії у творі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валгина Н. С. Теория текста: Учебн.пособ. для студентов / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 280 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: «Наука», 1981. – 135 с.
3. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. / Т. А. Єщенко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
4. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – К. : Вид. Київського університету, 1967. – 398 с.
5. Селиванова Е. А. Основы лингвистической основы текста и коммуникации: монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова – К.: «Брама», 2004. – 336 с.
6. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: Структура и семантика): Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / З. Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
7. Шевчук В.О. Маленьке вечірнє інтермецо: Повісті. – К.: Молодь, 1984. – 280 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Шевчук	Шевчук В. О. Маленьке вечірнє інтермецо: Повісті. – К.: Молодь, 1984. – 280 с.
--------	--